

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АТ — Акціонерне товариство
ВУЦВК — Всеукраїнський центральний виконавчий комітет
Всевидав (Всеукрвидав) — Всеукраїнське видавництво
Всеуито — Всеукраїнське учительське видавниче товариство
МВС — Міністерство внутрішніх справ
МНО — Міністерство народної освіти
НКОЗ — Народний комісаріат охорони здоров'я
ПОЮР — Потребительное общество юга России
ПССТ — Полтавська спілка споживчих товариств
Укрцентраг — Українське центральне агентство з постачання і розповсюдження творів друку
УНР — Українська Народна Республіка
УНІК — Український науковий інститут книгознавства
УСРР — Українська Соціалістична Радянська Республіка
УТА — Українське телеграфне агентство
УЦР — Українська Центральна Рада

ВСТУП

В Україні, як і в усьому світі, видавнича діяльність відіграє роль визначного соціального та культурного явища, позитивно впливаючи на суспільство, сприяючи формуванню громадської думки, спонукаючи до активної діяльності державні, наукові й громадські організації. Вона є важливою галуззю людської діяльності, яка забезпечує передачу інформації в часі у вигляді текстового й ілюстративного матеріалу.

Книгознавчі розвідки за часів радянської влади проводили Ю. Меженко, С. Постернак, В. Ігнатієнко, Ант. Козаченко, К. Довгань, К. Копержинський, А. Щербак, І. Золотоверхий, О. Дей, О. Молодчиков.

Висновки радянських дослідників полягали у твердженні, що досягнення книгодрукування в Україні 1917–1920 рр. є заслугою більшовицької революції. Приміром, О. Дей та О. Молодчиков наголошували, що нова українська книга після жовтневих подій 1917 р. набула якісно нових рис, а саме марксистсько-ленінську партійність, ідейність, народність, служіння інтересам будівників нового життя.

Радянські науковці не повною мірою використовували архівні документи, що завадило створенню цілісного об'єктивного уявлення про формування та розвиток книговидавництва в державі; орієнтація на ідеологічно упереджені схеми призвела до ігнорування висвітлення видавничої справи років Української революції.

Події з життя радянського суспільства середини 1980-х років стали потужним поштовхом для перегляду й переоцінки історіографії народу України загалом та історії книговидавництва зокрема. Доктрина розвитку і діяльності КППС на офіційному рівні почала переосмислюватися в дусі «демократичного соціалізму», але потрібен був час для усвідомлення повороту суспільного життя.

З прийняттям незалежності України бере відлік новітній етап досліджень доби Української революції. Відхід від заідео-

логізованості дозволив вітчизняним вченим узятися до проведення якісно нових досліджень у цій галузі. Доступ до раніше засекречених архівних документів сприяв незалежному науковому пошуку, об'єктивності, вірогідності й вичерпності джерельної бази в оцінці формування книговидавничої справи в Україні та діяльності її видавничих осередків. Постали роботи з освоєння нової методології наукових розробок становлення українського книговидання, зокрема інше усвідомлення цього історичного факту, виокремлення концептуальних орієнтирів і підходів.

Можливості, що з'явилися останніми десятиліттями, дали змогу ефективніше вивчати, вводити до наукового обігу різноманітні джерела, відкривати нові горизонти пізнання й осмислення спірних питань. Серед досліджень у галузі видавничої справи необхідно виокремити ті, що характеризують динамічну актуальність проблематики й розкривають закономірності розбудови книговидання в Україні. Акцентують питання щодо діяльності урядів (УЦР, УНР, Гетьманату, Директорії), які усвідомлювали необхідність змін у державі, відносячи до переліку невідкладних завдань розвиток видавничої справи як могутнього фактора піднесення духовності народу та формування національної свідомості.

Для вирішення цих питань авторка здійснила комплексний підхід, а саме: надала узагальнювальні відомості про політику українських і радянського урядів в управлінні видавничою справою, показала процес організації державних інституцій, виокремила характерні особливості книговидання в регіонах України, схарактеризувала діяльність видавничих осередків, проаналізувала кількісні показники випущених ними книг і розкрила основні складники системи книгорозповсюдження.

Сучасні вчені внесли суттєві доповнення до об'єктивного висвітлення тенденцій утворення українського книговидання за допомогою введення до обігу нових історичних джерел і фактів, щоб належним чином відобразити реальний хід подій, створити атмосферу правди, глибокого і конкретного осмислення тих подій.

Науковий доробок дослідників О. Дроздової, Т. Ківшар, Д. Розовика, Н. Романюк, М. Сенченка, Ю. Телячого, М. Тимошика, Л. Фіть та інших певною мірою заклав підвалини для подальших розробок зазначеної проблематики. Праці згаданих авторів стали вагомим підґрунтям для вивчення державницького курсу розбудови видавничої справи, забезпечення населення літературою рідною мовою, створення українських видавництв, налагодження випуску нової навчальної та історичної літератури, без якої неможливим було будівництво української держави.

Так, історичний аспект видання української художньої книги як складника культуротворчої діяльності української інтелігенції в період національного відродження розкрито в роботі Ю. Телячого. Історію Книжкової палати України, яка сьогодні має найбільший фонд друкованої продукції, виданої на терені нашої держави, починаючи від 1917 р., у контексті становлення державної бібліографії вперше комплексно висвітлено у праці М. Сенченка, а загальні тенденції історії видавничої справи вивчав М. Тимошик.

Особливою вагомістю вирізняються роботи, скеровані на дослідження видавничої сфери в регіонах України — це дослідження Н. Романюк, Т. Кароєвої, О. Дроздової, В. Ханко, Н. Подоляко. Вивчення характерних особливостей книговидавання в регіонах України допомагає розв'язати важливі й актуальні питання в частині друку видань і діяльності видавничих осередків у межах певних територій. Зокрема, у праці Н. Романюк досліджено видавничу справу Єлисаветграда, цікавий її «Каталог Єлисаветградських видань»; Л. Фіть вивчала книжкову справу в Черкасах, розвідка Т. Кароєвої розглядає книговидавничу справу Поділля, висвітливши недостатньо досліджені її сторінки та заповнивши певні прогалини; видавничу справу Сумського краю досліджувала Н. Подоляк. Золотоніський книгодрук проаналізовано в роботі О. Силки (за редакцією). Видавничу діяльність освітніх осередків Полтавщини вивчали О. Дроздова та В. Ханко, українську книгу південного

регіону досліджувала Н. Малиновська; перший рік Української революції проаналізовано в праці С. Петрова, присвяченій видавничій справі Києва.

Діяльність окремих видавничих осередків в умовах якісних змін, що відбувалися в роки революції 1917–1920 рр., досліджена вченими незалежної України. Науковцями декларується нагальна потреба у визначенні сутнісного впливу різних факторів на роботу видавництва. Зосередив увагу на роботі видавничих осередків загал молодих учених, а саме: О. Левчук проаналізувала роботу одного з найбільших видавництв України — «Книгоспілки», результатом наукових пошуків В. Хоню стала розвідка про функціонування видавництва «Вік», Л. Фіть об'єктом вивчення обрала черкаське видавництво «Сіач», Г. Зленко дослідив перші українські видавництва Одеси. У 2002 р. побачила світ книга «Видавництво Mathesis», через рік вийшло дослідження М. Бельского про роботу одеського «Видавництва М. Козмана».

Певним аспектам порушеної теми, зокрема щодо функціонування товариств «Просвіта» — одних із найактивніших просвітницьких осередків, які зуміли згуртувати навколо себе яскраву плеяду видатних представників національної інтелектуальної еліти й встигли зробити багато корисних справ у царині видавничої справи, збереження української мови, розвитку національної освіти, проіснувавши до початку 1920-х років, присвячені праці С. Зворського, С. Масюка, М. Філіповича, В. Зеленого, Г. Кудряшова, Т. Чугуя.

Розвиток книговидання національних меншин описують роботи М. Рибаківа та К. Авгітидіса.

Чільне місце займають дослідження з висвітлення діяльності окремих постатей, які плідно працювали заради згуртування українського суспільства та розбудови нації, забезпечуючи доступ до інформаційних ресурсів, а саме до книжкових видань. Відомі праці В. Ляхощького про видавничо-редакційну роботу І. Огієнка; Л. Неживої та М. Думанської щодо літературної та видавничої діяльності М. Грінченко, яка у 1917–1918 рр.

керувала однойменним видавництвом. Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека репрезентувала дослідження про видавничу діяльність А. Кащенко.

У колі українських вчених наукові розвідки зазначеного періоду мають пріоритетні напрями, зокрема домінантою серед опублікованих робіт є дослідження щодо випуску навчальної літератури, однак недостатньо праць стосовно загального стану книговидавання в Україні, про що свідчать публікації в періодиці. Левову їх частку присвячено освітянській тематиці, а саме випуску україномовних підручників, що висвітлено у статтях О. Гордійчука, Н. Крика, Е. Мельника, Н. Матвієнко.

Важливим складником при вивченні книговидавання часів Української революції стали публікації М. Низового, Т. Гринівського. Видавничу діяльність товариства «Друкар» вивчав С. Білоконь, відома стаття про роботу видавництва «Дзвін» Г. Білоцерківської та Л. Гальчук; публікація О. Яворської ознайомлює з діяльністю одеського видавництва «Омфалос», а К. Ходарченко — із традиціями книгодрукування на Чернігівщині.

Загалом, можна стверджувати, що дослідження сучасних українських науковців значно розширюють уявлення про становлення і розвиток книговидавання в роки Української революції. Напрацювання джерел, їхній аналіз та узагальнення дали змогу зробити висновок, що ця галузь була важливим компонентом українського національного руху. Саме завдяки працям дослідників останніх десятиріч повернуто до наукового обігу бібліологічну спадщину керівників тогочасних урядів М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюри, І. Стеценка.

Вчені дійшли висновку, що саме за часів Української революції закладено підвалини вітчизняного книговидавання, яке стало потребою часу. Представники видавничої сфери головним завданням визначили доведення власної вартості й права української книги на існування.

На сучасному етапі науковці зробили значний внесок у подолання стереотипів комуністичної системи, сьогодні відбу-

вається осмислення потреби виправлення всіх викривлень, притаманних працям радянських дослідників щодо книговидавничої справи 1917–1920 рр.

Зазначимо, що джерельну базу дослідження становить широке коло різноманітних за своїм походженням, інформативністю, змістом і характером матеріалів. Центральне місце в комплексі джерел досліджуваної проблеми склали архівні документи.

Основний масив інформації, залученої до написання роботи, становили матеріали архівів України щодо діяльності УЦР, УНР, Гетьманату, Директорії, які належали до закритих фондів і довгий час були недоступними для науковців і фахівців.

Основною архівною базою стали Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центральний державний історичний архів України (ЦДІАК України), Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), фонд Державного архіву друку Книжкової палати України.

Авторкою опрацьовані архівні матеріали фонду ЦДАВО України: Ф. 166 «Міністерство освіти України», Ф. 182 «Агітаційно-інструкторські поїзди імені В. І. Леніна, імені І. В. Сталіна, імені III Інтернаціоналу, «Червона Україна» при ВУЦВК і Реввійськраді Південно-Західного фронту», Ф. 1009 Полтавське товариство «Просвіта», Ф. 1113 «Управління преси та інформації Української Народної Республіки», Ф. 1184 «Головне управління по справах друку Української Держави», Ф. 1336 «Комісар по справах друку Харківського губернського громадського комітету», Ф. 2201 «Міністерство освіти Української Держави».

Досліджуючи діяльність окремих видавництв, авторка використала документи ЦДАВО України, зокрема: Ф. 3576 «Всесвіт», Ф. 3919 «Дзвін», Ф. 4303 «Друкарь», Ф. 3585 Правобережна філія «Українського видавництва в Катеринославі «Товариство на вірі» (Кам'янець-Подільський), ЦДАГО Украї-

ни — Ф. 1 «Центральний Комітет Комуністичної партії України», ЦДІАК України — Ф. 707 «Управління Київського учбового округу».

Вагомою джерельною базою роботи став значний масив опублікованих документів, а саме законодавчі акти, ухвали з'їздів, нарад, доповіді Губернських народних земств і управ, кооперативних товариств і спілок, статuti й матеріали звітів, планів, проспектів і каталогів видавничих осередків зазначеного періоду, зокрема використано документи щодо діяльності товариств «Дзвін», «Друкарь», «Вернигора», «Час», «Криниця», «Всеукраїнський кооперативний видавничий союз», «Союз», «Дніпросоюз», «Всевидав».

У роботі авторка спиралася на законодавчі документи, почерпнуті з видань «Вісника Державних Законів для всіх земель Української Народньої Республіки» (1919) та «Збірника узаконень і розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України» (1919). Допоміжну інформацію надавав збірник документів і матеріалів «Книга и книжное дело в Украинской ССР» (Київ, 1985). Тематична структура видань дає змогу відстежити диференційованість національної політики різних урядів у видавничій сфері.

Окрему групу джерел склали часописи «Книгарь», «Літературно-науковий вістник», «Вільна Українська Школа», «Наше минуле», «Кооперативна зоря» тощо.

Отже, різні групи джерел, а саме архівні документи, опубліковані наукові монографії, законодавчі акти, публікації в періодичних виданнях дали змогу проаналізувати політику українських урядів у видавничій сфері, роботу як українських видавничих осередків, так і нацмешин та зробити узагальнення і висновки, виділивши особливості творення книговидання у роки Української революції.

Крім того, авторкою укладено бібліографічний покажчик книжкових видань, випущених у 1917–1920 рр. (в електронному вигляді, у форматі Word).

Виявлено переважну більшість книг і, попри можливі лакуни, з максимальною повнотою відтворено випуск книжкових видань зазначеного періоду.

У процесі роботи над покажчиком опрацьовано тогочасні каталоги видавництв і сучасні бібліографічні покажчики книжкових видань, видані в різних країнах, електронні каталоги бібліотек як українських, так і зарубіжних, а також найбільший фонд україніки, що зберігається в Державній науковій установі «Книжкова палата України імені Івана Федорова».

Отже, зіставлення інформації з різних джерел, складений бібліографічний покажчик книжкових видань допомогли вивчити питання розвитку книговидавництва в часи Української Центральної Ради, Української Держави та Директорії УНР всебічно та на цій основі отримати вірогідні результати.

РОЗДІЛ 1

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ КНИГОВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ В РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

1.1. Витоки національного книговидавання

Велике значення для розвитку людини, нації, держави має національна культура й одним із найкращих її провідників є книжка, написана рідною мовою. Історично так склалося, що на початок ХХ ст. українські землі входили до складу Російської імперії, а інші — Австро-Угорської, частина земель належала Польщі й уся територія була охоплена соціально-політичними суперечностями.

Самодержавницькі закони Російської імперії, які діяли до 1917 р. перешкоджали застосуванню української мови у державній, науковій, освітній, культурній сферах діяльності суспільства, запроваджена цензура слідувала, щоб «ніяка книжка, журнал, часопис, навіть Святе Письмо, не могли вийти у світ рідною мовою народу, який проживав в російській імперії. Лише контрабандним шляхом вдавалося часом дістати до країни друковане українське слово з того боку кордону, з Галичини, де австрійсько-польський режим був у цьому сенсі значно толерантніший за російсько-царський» [1].

Револьюційні події 1917–1920 рр. стали переломними, знаковими в історії української державності. З одного боку, в цей час зроблено значні кроки до створення умов для соціально-гуманітарного розвитку суспільства, зокрема розбудови української вищої освіти та шкільництва, піднесення національно-культурного життя. З іншого — події політичних реалій заклали фундамент для формування основних засад національної безпеки незалежної Української держави.

Тож, не випадково звертаємося сьогодні до сторінок історії вітчизняного книговидавання, з метою досягнути важливості закономірностей та суперечностей тогочасних подій, розкрити